

УДК 376-053.5-056.264 : 616.89-008.444.9

О.Б.Бєлова
alena.bielova77@gmail.com

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ КОНСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

Відомості про автора: Бєлова Олена Борисівна кандидат, педагогічних наук, старший викладач кафедри логопедії та спеціальних методик, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Україна. Email: alena-belova77@yandex.ua

Contact: Belova Olena the Profesor of Pedagogical Sciences, Kamyanets` - Podilskyi Ivan Ohienko National University, Department of Correction and Social Pedagogies and Psychology, Kamianets-Podilsky, Ukraine. Email: alena-belova77@yandex.ru

Бєлова О. Б. Етапи формування конструктивної поведінки у молодших школярів з порушеннями мовлення. У статті проаналізовано стан проблеми у вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній літературі, з'ясовано актуальність у корекційній педагогіці та спеціальній психології. Розроблені психолого-педагогічні умови та навчально-превентивна методика для запобігання агресії у дітей молодшого шкільного мовленнєвого розвитку. Публікація присвячена вивченню етапів навчально-превентивної роботи, що направлені для запобігання негативної поведінки у молодших школярів з порушеннями мовленнєвого розвитку. У статті розглянуто п'ять формувальних етапів: перший – підготовчий, знайомить учнів із різними емоційними проявами, формує уявлення про суспільні ролі, які діти можуть використовувати в різних життєвих ситуаціях; другий етап забезпечує вміння аналізувати проблемні (позитивні та негативні) життєві ситуації, учасниками яких були самі діти; третій – формує в школярів уміння розпізнавати емоційні прояви в інших людей, казкових персонажів тощо; четвертий – розвиває почуття співпереживання, емпатії, турботливості до інших; п'ятий – завершальний етап в дітей закріплює навички адекватного реагування під час конфліктних ситуацій.

Ключові слова: агресія, емоційний стан, етапи навчально-превентивної роботи, молодші школярі порушеннями мовленнєвого розвитку.

Белова О. Б. Этапы формирования конструктивного поведения у младших школьников с нарушениями речевого развития. Статья посвящена разработке учебно-превентивной работы для предотвращения агрессии у детей младшего школьного возраста с нарушениями речевого развития. В работе проанализировано состояние разработки проблемы в отечественной и зарубежной психолого-педагогической и научно-методической литературе, определена ее актуальность в коррекционной педагогике. Уточнено определение агрессии, агрессивного состояния, агрессивности, агрессивного поведения, выделены виды и подвиды агрессии. Разработана и апробирована учебно-превентивная методика, которая обеспечивала предотвращение скрытого и поведенческого видов агрессии у младших школьников с нарушениями речи с помощью стимуляции эмоциональных состояний; анализа своих переживаний, поступков, поведения окружающих; моделирования форм поведения и поведенческой реакции в различных ситуациях. Обоснованы и экспериментально апробированы психолого-педагогические условия для предотвращения агрессии у детей младшего школьного возраста с нарушениями речевого развития, которые учитывали индивидуальные особенности проявления агрессии у ребенка; совмещали фронтальную и индивидуальную формы работы по коррекции агрессии; закрепляли новые модели поведения индивидуально с учеником, с группой младших школьников и с членами семьи; включали поэтапную учебно-превентивную работу, дифференцированные группы методов; обеспечивали детей правом самостоятельного выбора; формировали вариативность форм моделей поведения.

Ключевые слова: агрессия, агрессивное состояние, агрессивность, агрессивное поведение, психолого-педагогические условия, учебно-превентивная методика, младшие школьники с нарушениями речевого развития.

Belova O. B. Formation of constructive behavior in junior schoolchildren with speech impairment. The problem is analysed in national and foreign psycho-pedagogical literature, actuality is found out in correctional pedagogy and special psychology. The evaluation criteria and aggression levels are found in junior schoolchildren with normal psychophysical development and with speech impairment. Psycho-pedagogical conditions and educational-preventive methods are developed for preventing children's aggression of primary school age with speech impairment. The problem is analysed in national and for eign psycho-pedagogical literature, actuality is found out in correctional pedagogy and special psychology. The evaluation criteria and level of aggression are found in junior schoolchildren with normal psychophysical development and with speech impairment. Psycho-pedagogical conditions and educational-

preventive methods are developed for preventing children's aggression of primary school age with speech impairment.

Key words: aggression, aggressive behavior, psycho-pedagogical conditions, educational-preventive methods, junior's schoolchildren with speech impairment.

Постановка проблеми. Для попередження агресії в молодших школярів з порушеним мовленнєвим розвитком необхідно здійснити комплексний корекційний вплив, який допоможе учням зрозуміти наслідки від некерованих емоційних проявів. Запропонована навчально-превентивна система, включає п'ять етапів роботи а також, індивідуальний, соціально-груповий та сімейний підхід, що направлено на формування в дітей і дорослих уміння розуміти власні емоції та почуття інших людей; під час критичних ситуацій створювати нові моделі поведінки, які б не суперечили загальним нормам поведінки в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень. Для здійснення превентивного навчання щодо зниження рівня депресивної та фізичної агресії у молодших школярів з порушеннями мовлення, було використано низьку методів таких як інсценування (Л. Мітіна, Я. Морено, В. Оклендер та ін.), гра, бесіда, пантомімний етюд, рухлива гра, а також методи самопізнання та самовиховання (А. Долгова, О. Лютова, Г. Моніна, В. Оклендер, Р. Портман, О. Романов, Т. Смірнова, М. Шеремет та ін.), малювання (Є. Бурно, З. Ленів, М. Маллера, В. Оклендер та ін.), слухання музичних творів (Р. Бензенон, Г. Грюс, З. Мюллер, І. Медераке К. Швабе та ін.), метод аналізу (з використанням, притч, казок та мультфільмів) (Т. Зінкевич-Євстигнєєва, І. Євтушенко, А. Капска, Т. Мирончик, І. Вачков та ін.), метод творчої розповіді (А. Арушанова, М. Гусарова, М. Сафонова та ін.). Ураховуючи названі методи, було підібрано комплекс вправ та завдань, які вибірково та послідовно використовувалися на кожному з етапів проведення розвивального навчання. Були також використані навчально-виховні прийоми, які включали процес ігрової діяльності, малювання, слухання музики, перегляд мультфільмів, картин відомих художників, програвання пантомімних сцен, рольових ігор тощо.

Мета дослідження – вивчення етапів навчально-превентивної методики для формування конструктивної поведінки у молодших школярів з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Виклад основного матеріалу. На думку науковців (В. Ананьєва, Л. Божович, С. Завражец та ін.), великий вплив на формування дитячого світогляду, мають дві важливі структури соціального середовища: сім'я та колектив. У своїх дослідженнях учені (А. Долгова, О. Романов, І. Фурманов та ін.) відзначили, що продемонстрована членами родини або групою однолітків негативна модель поведінки для дитини-спостерігача є основним прикладом для наслідування. Тому для

запобігання агресії в молодших школярів з порушеним мовленнєвим розвитком краще використовувати три системні підходи: індивідуальний, соціально-груповий та сімейний.

У своїх роботах науковці, педагоги та практичні психологи (А. Долгова, О. Лютова, Г. Моніна, В. Оклендер, Т. Смірнова та ін.) наголошували, що для корегування емоційно-вольового стану агресивних дітей індивідуальний підхід "вчитель-дитина" дає найбільш результативні показники. Враховуючи особливості молодших школярів з порушеним мовленнєвим розвитком, які при діагностиці мали найвищі показники прихованого та поведінкового виду агресії за модернізованою "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованою" методикою, було розроблено навчально-превентивні заняття, які направлені на формування у дитини вміння самостійно відчувати, розпізнавати, характеризувати та врегульовувати різні за проявами емоції [2, 4].

Науковці (О. Атемасова, Д. Бех, А. Долгова, Л. Гумовська, Л. Мітіна, В. Оклендер, Р. Портман, О. Романов, К. Рудестам та ін.), котрі використовували в практичній діяльності соціально-груповий підхід щодо корекції поведінки, зазначали, цей підхід, допомагав дітям зняти емоційне напруження у колективі однолітків, дозволяв краще пізнати інтереси один одного. Аналіз праць, вищезазначених учених, дозволив нам сформувати блок навчально-превентивних занять який було спрямовано на корегування стосунків між молодшими школярами, формування в них почуттів емпатії, гуманності, співчуття, толерантності та уважності один до одного [1, 2, 3].

Дослідження вчених та практичних психологів (Г. Будінайте, Е. Ейдеміллер, А. Захаров, Т. Мішина, А. Черніков, В. Юстицькіс та ін.) взаємостосунків між членами родини в сімейному підході свідчать, що в більшості випадків прояви агресії в дітей – це дефіцит уваги дорослих. Зважаючи на їх думку, було розроблено заняття, які сприяли формуванню продуктивних взаємостосунків між батьками й дітьми. В організації спільної діяльності проводились індивідуальні бесіди з батьками щодо виховання дитини з проявами агресії та взаємодії з нею [2].

Так, формувальний експеримент уключав п'ять етапів. На першому – відбувалося знайомство учнів із емоціями; формування уявлення про ролі, які діти можуть використовувати в різних життєвих ситуаціях. На другому етапі вчили аналізувати проблемні (позитивні та негативні) життєві ситуації, учасниками яких були самі діти. На третьому – формували в школярів уміння розпізнавати емоційні прояви в інших людей, казкових персонажів тощо. На четвертому – розвивали почуття співпереживання, емпатії, турботливості до інших. На п'ятому – завершальному етапі в дітей закріплювали навички адекватного реагування під час конфліктних ситуацій [2].

Зокрема, на першому етапі було використано метод аналізу життєвих ситуацій на індивідуальних заняттях. У групі з дітьми використовували метод гри, а з сім'єю – інсценування.

Мета цього етапу – формування в молодшого школяра з вадами мовлення уявлень про ролі, які можна обігравати в різних життєвих ситуаціях; розвиток уміння аналізувати ті чи ті конфліктні позиції; приймати різні рішення (традиційного і нетрадиційного характеру) з урахуванням індивідуального сприйняття як у дитини, так і в дорослого (гумор, співчутливість, стійка позиція).

Основною особливістю індивідуальних занять на першому етапі було те, що сформований навчально-превентивний матеріал складався з дев'яти сюжетних некольорових картинок, які послідовно розглядали молодші школярі. На картинках були позначені лише контури головних персонажів. Завданням дитини було уявити конкретну ситуацію й проаналізувати кожен окрему модель поведінки. Якщо в процесі роботи виникали труднощі, то дитині допомагали відповідними навідними запитаннями, які стосувалися опису змісту картинки; розкриття емоційного стану персонажів; визначення характеру позитивності або негативності в поведінці малюнквого героя.

Соціально-групове превентивне навчання включало ряд ігор, які дозволяли дітям у безпечному середовищі отримати новий досвід спілкування й нешаблонні зразки поведінки, з'єднатися зі своїм колективом і більше пізнати інформації про життя своїх однокласників.

На заняттях із сім'єю використовувався метод інсценування. Родині агресивної дитини пропонували інсценувати ситуації з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, здійснюючи обмін сімейними ролями, тобто дитині надавалася можливість обрати роль одного з членів своєї сім'ї: "Я-моя мама", "Я-мій тато", "Я-мій брат", "Я-моя сестра", а батькам перевтілитись у свою дитину: "Я-мій син", "Я-моя донька".

На другому етапі індивідуальне навчання було спрямоване на складання творчих розповідей за сюжетними картинками "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики. На групових та сімейних заняттях використовувалися методи аналізу життєвих ситуацій, казок, притч, мультфільмів.

Основною метою на етапі проведення навчально-превентивної роботи було сформувані в молодших школярів з вадами мовлення почуття відповідальності за власні вчинки; вміння аналізувати життєві ситуації; бачити нові виходи з конфлікту; робити висновки з попередніх помилок.

Отож, на індивідуальних заняттях учневі пропонували створити нову модель поведінки головних персонажів. Для цього йому озвучували конфліктну ситуацію з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, показували некольорові малюнки з різними моделями поведінки конкретного героя. Завданням дитини було самостійно обрати ті сюжетні картини, які здатні вирішити непорозуміння в сім'ї або в

колективі. Кожну створену модель поведінки необхідно було обґрунтувати та скласти до неї розповідь. Якщо в дитини виникали труднощі під час виконання завдання, то їй, звісно, надавалася допомога: експериментатор озвучував закінчення розповіді, а дитина підбирала малюнки; або ж учневі показували малюнки, які вказували вихід із конфліктної ситуації і за якими необхідно скласти розповідь.

Групові заняття з дітьми включали притчі, мультфільми, казки, оповідання, які розкривали мораль поведінки головних персонажів і проводили чітку аналогію між їх вчинками та життєвими ситуаціями.

Крім того, батькам і дітям пропонували проаналізувати мудрість декількох притч; разом з дитиною розіграти, на сучасний лад, театралізовану пальчикову виставу за мотивами казки Шарля Перо – "Червона шапочка"; розкрити зміст конфліктних сімейних ситуацій за "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованою" методикою.

На третьому етапі роботи під час індивідуального, соціально-групового та сімейного навчання було включено метод малювання.

Метою цього етапу було навчити молодшого школяра відчувати гаму кольорів відповідно до визначеного завдання; трансформувати свої емоції на аркуші паперу; розвивати процеси творчої уяви; навчитися співпрацювати з близькими людьми, поважаючи їх думки та вибір (див. табл. 3.3).

На індивідуальних заняттях учням молодших класів пропонували розмалювати контурні сюжетні картинки з модифікованої "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, які вона обирала для складання своєї розповіді. Якщо в дітей виникали труднощі щодо вибору кольору, то їм допомагали, і звісно, пропонували подивитися на кольори, що існують у природі (картинки з явищами природи).

На соціально групових заняттях з дітьми вивчалися емоції, які трапляються в житті людей. Учнів знайомили з художніми творами відомих класичних авторів, пропонували визначити емоційні стани головних персонажів; демонстрували анімаційний фільм із динамічним розвитком нашого суспільства, від зародження планети до сучасних днів; читали притчу, за якою людина є власником своєї долі. Після виконання всіх вправ молодшим школярам були запропоновані сюжетні картинки з модифікованої "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики й необхідно було розмалювати, та позначити на обличчях персонажів емоції.

На інших заняттях малювання молодші школярі за своїми малюнками вчилися самостійно вирішувати внутрішні конфлікти. Їм пропонували намалювати свій "Страх", а потім позбутися його розірвавши аркуш паперу на дрібні шматочки; або ж стати чарівником, перенестися на свою планету мрій і намалювати власне "Щастя", яке вони уявляють.

На заняттях з участю членів сім'ї батькам і дітям було запропоновано виконати вдома на великому аркуші паперу малюнок, який би розкривав події міста, у якому вони живуть. Окрім того, їм

необхідно було придумати назву своїй картині й скласти історичну розповідь. Експериментатор пропонував родині наочний матеріал у вигляді фотографій окремих частин міста, решту інформації, за бажанням, сім'я обирала самостійно.

На наступному занятті, сім'я розробляла генеалогічне дерево, що об'єднувало батьків і дітей, оскільки кожен з них відчував важливість буття кожної гілки родоводу. Така спільна праця виховує, звісно, повагу до старшого покоління, родини, сім'ї, а отже, й Батьківщини.

На четвертому етапі навчально-превентивної роботи передбачалося використання слухання музичних творів і цілеспрямований вибір музики з використанням трьох, зазначених нами підходів. Метою нашої роботи було сформувати в молодших школярів поняття про музичний настрій; стимулювати в них розвиток різних почуттів, які викликають музичні твори; навчити аналізувати та співставляти емоційні стани людей з явищами природи та класичними музичними творами; сформувати уявлення про емоційний світ музики; навчити співпереживати, проявляти любов і турботу стосовно інших людей, розвивати почуття емпатії; уявляти наслідки від негативних дій та емоцій (див. табл. 3.4).

На індивідуальних та соціально-групових заняттях молодшим школярам пропонували прослухати такі звуки природи, як "Дощ", "Бурхливе море", "Спокійне море", "Болото", "Струмок", "Вітер", "Ліс, птахи", "Вогонь", "Поле, галявини", підібрати до них картини відомих класичних і сучасних художників. Після відповідного підбору проводилася бесіда з дітьми, під час якої характеризували звуки природи й проводили аналогію з емоційними станами людей.

Інший вид групових занять (з використанням музичних творів) проводився з участю самих дітей та членів родини. Їм пропонували подивитися відеогалерею, яка була зібрана з картин відомих класичних та сучасних художників. Представлена відеогалерея сформована за емоційними почуттями героїв, що розкривали "Гнів", "Страх", "Страждання", "Печаль", "Спокій", "Любов", "Радість". Кожен відеосюжет супроводжувався мелодією, яка характеризувала емоційний настрій персонажів на картинах. Переглядаючи відеогалерею, діти (сім'ї) самостійно здійснювали зв'язок між сюжетами картин, музикою й відповідним емоційним настроєм. Кожен переглянутий відеосюжет обговорювався за спеціально продуманими запитаннями.

П'ятий етап роботи – підсумковий. Його мета – закріплення в молодших школярів з вадами мовлення навичок адекватного реагування в конфліктних ситуаціях; умінь позбутися емоційного напруження між однолітками й дорослими за допомогою прийняття ними нестандартних рішень; співвіднесення емоційних станів з музичними творами й кольорами; розкриття вмінь контролювати власні емоційні прояви, розпізнавати їх як у себе, так і в інших людей.

На індивідуальному занятті за "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованою" методикою дітям з вадами мовлення пропонували

самостійно вирішити конфліктні ситуації малюнкових героїв у сім'ї та в колективі. Учень мав проаналізувати серію сюжетних картинок, виконати опис їх змісту, розкрити емоційний стан персонажів та визначити позитивність або негативність їх вчинків.

У наступному завданні дитина мала обирати з серії сюжетних картинок лише ті, що вирішували непорозуміння; долі розмалювати їх, підібрати фрагменти музики та скласти розповідь за новоствореною моделлю поведінки. Такий підбір вправ допомагав учневі здобути навички адекватного реагування під час емоційно напружених ситуацій, навчити приймати нестандартні рішення для виходу з конфлікту.

Соціально-групова, навчально-превентивна робота на цьому етапі передбачала групування в молодших школярів усіх умінь, знань та навичок реагування під час конфліктних ситуацій. Тому дітям демонстрували низку ситуативних картинок з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, які розкривали сімейні взаєностосунки "Дитина-Батьки". Учні аналізували ситуацію, визначали причину конфлікту, моделювали новий тип поведінки й склали до нього власну розповідь.

На останньому занятті молодшим школярам також пропонували самостійно вирішити складні конфліктні ситуації, які трапилися з малюнковими героями в сім'ї та в колективі. Дітям необхідно було обрати запропонований експериментатором музичний твір, який би характеризував емоційний настрій героїв, розмалювати персонажів та приміщення класу, магазину або кімнати квартири, де вони перебували; вирізати персонажів; наклеїти їх за різним родом діяльності; скласти власні версії вирішення конфліктів.

Зазначений вид корекційної роботи допомагав молодшим школярам побачити нові виходи зі складних життєвих ситуацій; зробити висновки з попередніх помилок (як власних, так і чужих; сформулювати почуття відповідальності за свої вчинки; навчитися турботливо, з повагою ставитися до своїх батьків, аналізувати та розуміти їх поведінку.

На занятті з членами сім'ї батьки та діти виконували домашнє завдання, у якому їм пропонувалося уникнути сімейних конфліктів за модернізованою "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованою" методикою. Родина мала створити нову модель поведінки персонажів у сім'ї: обрати музичну композицію, розмалювати місця подій та героїв, потім вклеїти їх за певним родом діяльності, наприкінці скласти нову версію вирішення суперечностей у малюнкових родинах.

Висновки дослідження. Для попередження агресії в молодших школярів з порушеним мовленнєвим розвитком нами була сформована навчально-превентивна система, яка допомогла на індивідуальному, соціально-груповому та сімейному підходах сформулювати в дітей і дорослих уміння розуміти власні емоції та почуття інших людей; під час критичних ситуацій створювати нові моделі поведінки, які б не суперечили загальним нормам поведінки в суспільстві.

Бібліографія

- 1. Агресивна дитина:** як їй допомогти / упоряд. О.А. Атемасова. – Х.: Ранок, 2010.–176с.
- 2. Белова О.Б.** Діагностика та корекція агресії у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями мовлення / Монографія / О.Б. Белова. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори 2006, 2017. – 234 с.
- 3. Долгова А.Г.** Агрессия у детей младшего школьного возраста. Диагностика и коррекция / А. Г. Долгова. – М.: Генезис, 2009. – 216 с.
- 4. Смирнова Т.П.** Психологическая коррекция агрессивного поведения детей. Серия «Психологический практикум» / Т.П. Смирнова . – Ростов н/Д : «Феникс», 2004. – 160 с.

References

- 1. Agresy`vna dy`ty`na:** yak yij dopomogty` / uporyad. O.A. Atemasova. –X.: Ranok, 2010.–176s.
- 2. Byelova O.B.** Diagnosty`ka ta korekciya agresiyi u ditej molodshogo shkil`nogo viku z porushennyamy` movlennya / Monografiya / O.B. Byelova. – Kam'yanecz`-Podil`s`ky`j: PP Medobory` 2006, 2017. – 234 s.
- 3. Dolgova A.G.** Agresy`ya u detej mladshego shkol`nogo vozrasta. Dy`agnosty`ka y` korrekcy`ya / A. G. Dolgova. – M.: Genezy`s, 2009. – 216 s.
- 4. Smy`rnova T.P.** Psy`xology`cheskaya korrekcy`ya agresy`vnogo povedeny`ya detej. Sery`ya «Psy`xology`chesky`j prakty`kum» / T.P. Smy`rnova . – Rostov n/D : «Feny`ks», 2004. – 160 s.

Received 15.09.2017

Reviewed 04.10.2017

Accepted 06.11.2017

УДК 376.091.33-027.22:64.

Н.А.Гіренко, Ю. С. Юрченко

Trevi-11@yandex.ua, Yuliayur24e-mail.ua

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВИХ НАВИЧОК У УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

Відомості про автора: Гіренко Ніна Андріївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри технологій спеціальної та інклюзивної освіти Донбаського державного педагогічного університету, Слов'янськ, Україна. Email: Trevi-11@yandex.ua.
Юрченко Юлія Сергіївна, студентка 4 курсу факультету спеціальна освіта, Слов'янськ, Україна, Email: Yuliayur24e-mail.ua.

Author: Girenko Nina Andriivna, candidate of pedagogical sciences, the senior lecturer of Faculty of technology of special and inclusive education